

SZEPESY TIBOR

DIONYSIOS HALIKARNASSEUS THUKYDIDÉS-KRITIKÁJA

Dionysios Halikarnasseus látókörébe, maga is nagyigényű történeti mű szerzője lévén, jó néhány görög történetíró is belekerült. Ránk maradt műveiben, más témáknak alárendelve ugyan, de ki-kitér a logográfusokra, Xenophónra, Ephorosra, Theopomposra, Timaiosra, Philistosra, főként pedig Hérodotosra és Thukydidésre, mi több, Gnaeus Pompeius Geminushoz intézett levele befejező kétharmadában összefoglaló áttekintést ad nem csupán a görög történetírás tőle legfontosabbnak tartott képviselőiről, hanem a történetírás feladatairól is. Thukydidés azonban szemlátomást minden más történetírónál behatóbban foglalkoztatta, amit már az is elégségesen bizonyít, hogy neki két teljes értekezést szentelt. Az S. F. Bonnertől kidolgozott relatív kronológia alapján manapság mind a kettőt a hagyományozott Dionysios-corpus legkésőbbi – vagyis leginkább éretnek tekinthető – alkotásai közé sorolják: eszerint előbb keletkezett a terjedelmes, Quintus Aelius Tuberónak ajánlott Thukydidés-esszé, azt követte, mintegy kiegészítésként, az Ammaioshoz intézett (és az esszét már idéző) második levél, vagy ahogyan manapság idézni szokás, előbb a *De Thucydide*, utóbb pedig a *De Thucydidis idiomatibus*.

Hogy mi motiválta Dionysios feltűnő érdeklődését Thukydidés iránt, azt legalábbis sejteti az esszé Tuberóhoz intézett bevezetője. Itt Dionysios abból indul ki, hogy Thukydidés az értő közvélemény felfogásában (és ehhez nyilvánvalóan maga is csatlakozik), „az összes történetíró közül a legnagyobb”,¹ esszéjét tehát, melyben Thukydidés fogvatékoságaira is lesz mersze rámutatni, sokan felháborodással olvassák majd,² holott őt nem a feltűnés- vagy botránykeltés, hanem az igazmondás szándéka vezérli. A rövidek passzusból nem alaptalan arra következtetnünk, hogy Dionysost éppen Thukydidés általa is elismert nagysága és a benne felfedezni vélt hibák és fogvatékoságok közt feszülő ellentét foglalkoztatta, ezt az antinómiát igyekezett valahogyan körüljárni. Kritikája tehát a thukydidési mű erényeire éppen úgy kiterjed, ahogyan a vélt hibák bemutatására – mi azonban a következőkben főként Dionysios negatív kritikájának eredőit nyomozzuk, a szűkre szabott terjedelmi korlátok miatt csak a lényegre koncentrálna.

1.

A mai olvasónak leginkább bizonyára az szúr szemet, milyen erős kritikát fogalmaz meg Dionysios éppen a thukydidési mű olyan részeivel szemben, melyeket mostanság a történetíró munkamódszerére és felfogásmódjára jellemzőnek tartani, tehát nagyra értékelni szokás; ezek a *prooimion* (1, 1–23), benne az ún. *archaiologia* (3–21), a Periklés szájára adott *epitaphios* (2, 34–46) és a terjedelmes *mélósi dialógus* (5, 84–114). Dionysiosnak ehhez a három részlethez fűzött szigorú bírálata annál érdekesebb, mert mindhárom jelentőségét alkalmasint már az antik ítések felfedezték,

¹ *De Thucydide* 2, 12–13: ... Θουκυδίδην τὸν ἀπάντων κράτιστον τῶν ἱστοριογράφων ... És kicsit lentebb (uo. 34–35): ... τὸν ἐπιφανέστατον τῶν συγγραφέων ... És hasonló minősítések találhatóak a többi értekezésben is: a *De Lysiában* (3, 27–28) Thukydidés δαιμονιώτατος τῶν συγγραφέων: uo. (4, 5–6): ... οἱ (ti. Thukydidés és Démosthenés) δεινότατοι πράγματα ἐξεῖπεν ἐγένοντο; *De Demosthenis dictione* (1, 63–65): ἦς (sc. τῆς ἐξηλλαγμένης λέξεως) ὀρος καὶ κανὼν ὁ Θουκυδίδης; uo. (39, 46): συγγραφέων δὲ λαμπρότατος (ti. Thukydidés).

² *De Thucydide* 2, 12–25.

legalábbis az *epitaphios* Dionysios a „*körülrajongott*”³ jelzővel illeti, de a *mélosi dialógusról* is jól tudja, hogy azt a Thukydides-rajongók „*lelkesen magasztalják*”⁴.

Az *archaiologia* bírálata tágabb szövegösszefüggésbe ékelődik, és az első könyv bevezető 118 caputjára terjed ki. Dionysios ebben a Thukydides-részletben (1, 24–118) a tartalmi egységek sorrendjét kifogásolja. A történetíró előadása szerint, állapítja meg, a peloponnésosi háború kitörésének igazi oka, vagyis az ἀληθεστάτη αἰτία, az athéni hatalom – a spártaiak szemében fenyegető – megerősödése volt, a kerkyrai és poteidaiai események ehhez csak αἰ δὲ ἐς τὸ φανερόν λεγόμενα αἰτίαι, „*a nyilvánosság előtt emlegetett okok*” gyanánt, mondhatni ürügyül szolgáltak.⁵ Ámde a történetíró – folytatja Dionysios – ennek leszögezése után először – a 23. caputtól a 89. caput elejéig – az utóbbiak hatását és következményeit beszéli el, egészen addig az időpontig, amikor az eleinte habozó spártaiak végül is a háború mellett döntenek, és csak azután, a 89. caputtól a 118. caputig terjedő részben rekapitulálja a perzsa háború befejezését soron követő eseményeket, azokat tehát, melyek 431-ben Athén és Spárta nagy összecsapásának valódi okát megértették. Mármost Dionysios azért hibáztatja Thukydides megoldását, mert ezt a sorrendet felcseréltnek tartja. Ő úgy véli, Thukydides akkor járna el helyesen, ha előbb az „*igaz*” okról beszélne, „*mert a természetes sorrend azt követelte volna, hogy a korábbi megelőzze a későbbit, az igaz pedig a hamis előtt kerüljön szóba*”.⁶ És a sorrenden kívül még a két ok tárgyalására fordított szövegrész terjedelmét is kifogásolja: az „*ürügy*” ugyanis nemcsak előre került, hanem több mint kétszer olyan hosszúra sikeredett, mint a valódi ok bemutatása – az előbbi ugyanis teljes hatvannégy, az utóbbi mindössze harminc caputot tesz ki.

A thukydidesi előadás belső logikája könnyen belátható – hiszen a háború kirobbanásáig folytatott tárgyalásokon a valódi ok háttérben maradt, ott éppenséggel „*a nyilvánosság előtt emlegetett okok*” játszották a főszerepet – a Thukydidéstől alkalmazott sorrend magyarázatára tehát részletesebben kitérnünk aligha szükséges; elég egyelőre annyit megállapítanunk, hogy a Dionysios értékítélete szerint helyes (mi több, természetesnek tekintett!) sorrendben a „*hamis*” mindössze követheti az „*igaz*”-at, ráadásul ennek az „*igaz*”-nak a tárgyalás során még jóval nagyobb teret is kell kapnia a „*hamis*”-nál.

Némileg más módszerrel közeledik Dionysios az *archaiológiához* (1, 3–21), ahol Thukydides, ismeretes, azt akarja bizonyítani, hogy a trójai háború sokkal kevésbé volt jelentős, mint ahogyan a költői feldolgozások mutatják, a nála nagyobb horderejű görög–perzsa összecsapások pedig, ami hatásukat és következményeiket illeti, jócskán elmaradnak a peloponnésosi háborútól. Dionysios kritikája itt a szó szoros értelmében megsemmisítő: gyakorlatilag az egész *archaiológiát* (!) fölöslegesnek tartja, részint arra hivatkozva, hogy a rétorikai kézikönyvek (α ῥητορικὰ τέχνηαι) a *prooimion*nak ezen a pontján a később majd elmondandók rövid összegezését kívánják,⁷ részint mert a korábbi görög történetre vonatkozó – és terjedelmében ezúttal is túlságosan hosszadalmasnak ítélt – fejtegetések a *prooimion*on belül elkülönült, úgyszólván önállóul történeti elbeszéléssé kerekedtek.⁸ Így aztán Dionysios, a neki nem tetsző részleteket külön is kiemelve, érezhető ingerültséggel mond nemet a régi Hellas primitív viszonyainak ábrázolására, s a nagyobb nyomaték kedvéért végül is teljes terjedelmében közli a thukydidesi *prooimion* általa helyesnek tartott szövegét,⁹ melyből ilyenformán

³ *De Thucydide* 18, 1: Ὁ δὲ δὴ περιβόητος ἐπιτάφιος ...

⁴ *De Thucydide* 37, 1–4: Ἐξετάσωμεν ... ἕτερον αὐτοῦ (sc. Θεουκίδου) διάλογον, ὃν μάλιστα ἐπαινοῦσιν οἱ τοῦ χαρακτήρος τούτου θαυμαστα.

⁵ *De Thucydide* 23, 5–6.

⁶ *De Thucydide* 11, 3–5: ἢ τε γὰρ φύσις ἀπῆτει τὰ πρότερα τῶν ὑστέρων ἄρχειν καὶ τάληθῃ πρὸ τῶν ψευδῶν λέγεσθαι.

⁷ *De Thucydide* 19, 13–16: οἱ δὲ τὰς ῥητορικὰς συναξαζόμενοι τέχνας παραγγέλλουσι δείγματα τῶν λόγων τὰ προοίμια ποιεῖν αὐτὰ τὰ κεφάλαια τῶν μελλόντων δηλοῦσθαι προλαμβάνοντας. Hasonló az ún. *Rhetorica ad Alexandrum* megfogalmazása, l. 29 *Fuhrmann*: Ἔστι δὲ προοίμιον καθόλου μὲν εἰπεῖν ἀκροατῶν παρασκευῆ καὶ τοῦ πράγματος ἐν κεφαλῶν μὴ εἰδόσι δὴλωσις, ἵνα γινώσκωσι, περὶ ὧν ὁ λόγος ...

⁸ *De Thucydide* 19, 11–13: γέγονέ τε αὐτῷ τὸ προοίμιον ... ἱστορία τις αὐτῆ καθ' αὐτήν.

⁹ Dionysios a maga kritikáját nemcsak itt, a Thukydides-esszében, hanem másutt is sokszor a kritizált szöveg ilyen és hasonló „*átrfásaival*” szemlélteti.

kimarad a 2. caput elejétől a 21. caput elejéig terjedő rész,¹⁰ vagyis a *prooimion* szűk egyhatodára, az eredeti 23-ról 4 caputra (!) zsugorodik. (Hadd jegyezzük meg, csak zárójelben, hogy az *archaiológiát* bíráló második érvet korántsem esztétikai szempontok hangolták ingerültté: ahhoz a mítikus-heroikussá retusált képhez viszonyítva, mely az évszázadok során a klasszikus kori Hellasról kialakult, Dionysios akár sértőnek is, de mindenesetre fölöslegesnek érezhette a régi görög viszonyok Thukydidésnél talált primitív vonásait.)

A „körülrajongott” *epitaphios* (2, 34–46) kritikáját¹¹ Dionysios azzal a kérdéssel kezdi, vajon milyen megfontolásból került a látványosan nagyra, 15 caputra méretezett gyászbeszéd éppen arra a helyre, ahová művében Thukydidés helyezte, holott az ünnepélyes, Periklés szájára adott búcsúztató mindössze 10–15 esesett fölött hangzott el, mindjárt a háború első évében. Jól látja ugyan, hogy a történetíró a korszakos athéni államférfi előtt kíván tisztelegni, aki akkor, 431 telén – közvetlenül leváltása és két évvel halála előtt – még korlátlan tekintélynek örvendett, bírálatát azonban ez felismerés cseppet sem befolyásolja. Akkor cselekedett volna helyesen Thukydidés, hangzik Dionysios érvelése, ha a hatalmas ívű és „tragikus fenségű”,¹² helyenként már-már költészetté forrósodó gyászbeszédet (τὴν ὑψηλὴν τραγικὴν ἐκείνην) nem valami jelentéktelen csetepatéhoz, hanem fontos alkalmakhoz kapcsolja, amikor Athén, már akár a győzelemért, akár egy vereség miatt, súlyos véráldozattal fizetett, s az ő szemében megfelelő alkalmakat példázandó, az athéni expedíciós sereg 413-ban Szicília földjén elszenvedett katasztrofális, óriási véráldozatot követelő vereségére utal, amit azonban Thukydidés nem méltatott gyászbeszédre. És Dionysios nemcsak ezt a súlyosnak ítélt aránytévészítést veti a történetíró szemére, hanem méltatlankodva fölhánytorgatja neki, miért nem emlékezett meg legalább néhány szóval a szicíliai áldozatokat elparentáló athéni gyászszertartásról, melyen az ünnepi beszédet az akkori évek legjelesebb szónoka tartotta.¹³ Mint látjuk, az érvelésben – már fentebb is volt rá példa – Dionysios megint fontos kritériumnak tekinti az arányok betartását, vagyis azt, hogy a (számszerűen-mérhetően) nagyobb, lett legyen szó bemutatásról, kifejtésről, netán méltatásról, mindig tágabb teret kapjon a (számszerűen-mérhetően) kisebbnél; hozzátehetjük, hogy ezt a mércét Dionysios csak itt, a Thukydidés-esszében is többször alkalmazza.¹⁴

És most a szokatlanul hosszan elemzett *mélosi dialógus* (5, 84–114).¹⁵ Azt várhatnánk talán, hogy az elbeszélést ideiglenesen felváltó dialogikus forma Dionysiosot eleve ellenvetésre készíti, de nem így történik, magát a formai megoldást nem kifogásolja, éspedig nyilvánvalóan azért nem, mert a *dialógus* fogalmába beleérti Thukydidés nevezetes beszéd-párosait is, melyekben a történetíró az adott döntési helyzetekben megfogalmazódó véleménykülönbségeket ütközteti egymással. Tudjuk, a *mélosi dialógus* mintegy ellentétpárja az *epitaphios*-nak: az utóbbi a periklési Athénről, az előbbi pedig a város egyre mohóbbá és agresszívebbé váló politikájáról fest szuggesztív, amott idealizáló, emitt kegyetlenül realista képet. Ami ugyanis az utóbbit illeti, Thukydidésnél azt olvassuk, hogy 416-ban, vagyis egy esztendővel a balul végződött szicíliai expedíció előtt, az athéniak megjelentek Mélos szigetén, melyet a vezetésük alatt álló dél-szigeti szövetségbe szándékoztak integrálni, s ott ebbeli elhatározásukkal kapcsolatban, erejükre és hatalmukra hivatkozva, tárgyalások és megegyezés helyett csupán a behódolás és a pusztulás alternatíváját kínálták a szigetlakóknak, hiába hivatkoztak azok semlegességükre, jogi megfontolásokra és az isteni igazságszolgáltatásra. Így adja elő a történetíró. Dionysios nem vesz tudomást a *mélosi dialógus* és az *epitaphios* sajátos funkciójáról, és ezúttal is kemény kritikát fogalmaz meg. Elsősorban az athéniak Thukydidésnél körvonalazott tárgyalási pozíciója kelt benne erős ellenérzést, közelebbről az a politikai és morális alapelv, miszerint egyenlőtlen felek esetében mindig az az igazságos, amit az erősebb akar, a gyengébb engedelmessé válni.

¹⁰ L. *De Thucydide* 20, 5–73.

¹¹ L. *De Thucydide* 19.

¹² *De Thucydide* 18, 36.

¹³ *De Thucydide* 18, 32–56.

¹⁴ L. *De Thucydide* 13–14 *passim*.

¹⁵ L. *De Thucydide* 37–41.

kénytelen,¹⁶ ő ugyanis egyszerűen elképzelhetetlennek tartja, hogy azok az athéniak, akik Perzsia expanzív törekvéseitől hősiiesen megvédték Hellast, a „leginkább törvényisztelő város” (τῆς εὐνομοτάτης πόλεως)¹⁷ polgárai, ilyen cinikus álláspontot képviselhetek volna, nem valamiféle idegenekkel, hanem saját honfitársaikkal szemben. A kritika súlyos gyengéje az, hogy a klasszikus kori Hellasnak – és benne Athénnek – arra a mitikus-heroikusá növelt elképzelésére támaszkodik, melyre fentebb már utaltunk; és bizonyára gyengének érzi ezt az érvet maga Dionysios is, mert végül szükségesnek látja hozzáfűzni, mintegy megerősítésül, hogy a történetíró közlése egyébként sem fedheti a valóságot, hiszen részt sem vett az athéniak és mélosiak megbeszélésén (ami igaz), sőt még a résztvevők sem informálhatták (amire viszont nincs meggyőző bizonyítéka).¹⁸

Dionysios azonban nem elégszik meg ennyivel, ezúttal különböző stiláris kifogásai is vannak. Thukydides irányja – ő úgy látja – nem egyszer áthágja a grammatikai szabályokat, úgyhogy a hibák olykor akár *solokismosoknak*¹⁹ is tekinthetők, mondatfűzése pedig sokszor „*labirintusnál tekervényesebb*”²⁰ következőképp helyel-közzel itt is szükségesnek látja átírni, érthetőbbé formálni a történetíró periódusait vagy kifejezéseit (ami valamelyes szellemi elégtétel lehet azok számára, akik mai napság birkóznak Thukydides eredetijével). Thukydides stílusát érintő kritikája egyébként mind a Thukydides-esszében, mint fennmaradt életműve más darabjaiban tág teret kap, s ennek mintegy summázata a – személyes vallomásként is fölfogható – beismerés: „*Thukydides stílusa... számunkra számos ponton nehezen érthető, nem világos és magyarázatot követel*”.²¹ Dionysios eszménye tehát, imént idézett szavaiból kitetszik, az érthető és áttekinthető stílus, illetve „*a közbeszédben és a kortársai között szokásos*” nyelv használata,²² s így pozitív kritikáját Thukydides egyebek közt éppen akkor nyeri el, ha művének elbeszélő részei vagy az azok közé beiktatott beszédek egy-egy passzusa ennek a nyelvi normának felel meg, amikor tehát mondandóját – ahogyan kritikusa fogalmaz – nemcsak a szóban meg sem fogalmazódó, természetadta érzék (τὸ ἄλογον κριτήριον), hanem a tanultság (τὸ λογικὸν κριτήριον), magyarul nemcsak a szakember, hanem a laikus olvasó vagy hallgató is érteni-élvezni tudja.²³

2.

Bármilyen vázlatos volt is Dionysios kritikai értékrendjének fentebbiekben megkísérelt ismertetése, most már feltehetjük a kérdést, vajon miért helyez olyan nagy súlyt a sorrendre, miért követel a számszerűen-mérhetően nagyobb számára minden áron bővebb kifejtést, mi az oka, hogy

¹⁶ Dionysios (*De Thucydide* 38, 25–28) szó szerint idézi Thukydidesét: ... δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπέῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πράσσοσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσιν (5, 89, 1, 7–9).

¹⁷ L. *De Thucydide* 41, 37.

¹⁸ L. *De Thucydide* 41, 17–18: Τούτων τῶν λόγων ... οὔτε αὐτὸς μετέσχευε ὁ συγγραφεὺς τῷ συλλόγῳ τότε παρατυχῶν οὔτε τῶν διαθεμένων αὐτοὺς Ἀθηναίων ἢ Μηλίων ἤκουσεν ..., s indokolásul hozzáfűzi, hogy a mélosi események idején (416) az Athénből száműzött Thukydides már Thrákiában tartózkodott – ez azonban nem zárja ki eleve, hogy ne értesülhetett volna valahogyan a szigeten lezajlott eseményekről vagy legalább azok lényeges mozzanatairól.

¹⁹ L. *De Thucydide* 37, 27 kk.

²⁰ L. *De Thucydide* 40, 7: ... λαβυρίνθων σκολιώτερα ... Másutt Dionysios „*a héraikleitosi homályosságánál*” is áthatolhatatlanabbnak, ismét másutt „*rejtvénynél is kibogozhatatlanabbnak*” minősít egy-egy Thukydides-helyet (l. *De Thucydide* 47, 16 és 48, 60–61).

²¹ *De Lysia* 4, 5–8: ... τῆς μὲν Θουκυδίδου λέξεως ... πολλὰ δυσσεϊκαστά ἐστιν ἡμῖν καὶ ἀσαφὴ καὶ δεόμενα ἐξηγητῶν.

²² Thukydidesnek mindenesetre felrója, hogy „*sokszor ritka, régies és idegenszerű szavakat használ a közbeszédben és a kortársai között szokásosak helyett*”: ... τὴν τροπικὴν καὶ γλωττηματικὴν καὶ ἀπληχαιωμένην καὶ ξένην λέξιν (sc. παραλαμβάνει ὁ Θουκυδίδης) πολλακίς ἀντὶ τῆς κοινῆς καὶ συνήθους τοῖς καθ' ἑαυτὸν ἀθρώποις ... (*De Thucydidis idiomatibus* 2, 12–15).

²³ L. *De Thucydide* 27, 6–10: ... οὔτε τὸ ἄλογον τῆς διανοίας κριτήριον, ᾧ πεφύκαμεν ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἡδέων ἢ ἀνιαρῶν, ἀλλοτριοῦται πρὸς αὐτὸ οὔτε τὸ λογικόν, ἐφ' οὗ διαγιγνώσκεται τὸ ἐν ἐκάστη τέχνῃ καλόν ... Hasonlóképpen *uo.* 4, 11–13: πολλῶν ἔργων οὐχ ἥττω τούτου τεχνίτου κριτῆς ὁ ἰδιώτης, τῶν τε δι' αἰσθησεως ἀλόγου καὶ τοῖς πάθει καταλαμβανόμενων.

kritikájában annyira fontos szerepet játszik a köznyelvhez való viszony és a közérthető stílus, és egyáltalán: vajon hol keressük Dionysios kritikájának elméleti bázisát. Az eddig elmondottakon kívül ugyanis mind Thukydides-esszéjének idáig nem említett passzusai, mind egyéb írásai legalábbis eléggé biztos fogódzópontokat nyújtanak ahhoz, hogy a válasz megfogalmazódhassék.

Ehhez az első adalék az, hogy Dionysios forrásként többször retorikai kézikönyvekre (így Aristotelés *Rétorikájára* is) hivatkozik,²⁴ melyek közül, csak a görög nyelvűeket számítva, nem egy ma is olvasható; amihez mindjárt hozzávehetjük, hogy mellel a logográfusokkal kapcsolatban sem a történetíró, hanem a rétor feladatairól beszél, és közben bizonyára nem (vagy nem csupán) az előadásukat netán meg-megszakító beszédekre gondol.²⁵ Márpedig az ékesszólás elméletével, de kivált annak gyakorlatával foglalkozó antik írások elsősorban a szónoki beszédeket veszik szemügyre, s azok közül is a mindennapi úzástól leginkább igényelt fajtákat, a törvényhozásban-népgyűlésben, illetve a bíróságok előtt elhangzó védő- és vádbeszédeket (vagyis görög terminussal élve a συμβουλευτικός és a δικανικός λόγος-t) szokták előtérbe helyezni. Ezekben pedig, minthogy legfőbb céljuk a hallgatóság meggyőzése, a dolog természeténél fogva hangsúlyos követelmény a világos és mindenki számára érthető (és persze lehetőséghez képest tetszetős) fogalmazás, de ezekben támaszthat legkönnyebben zavart vagy akár értetlenséget is a hallgatóság tagjai között, ha az idősíkok cserélődnek, vagy ha a beszéd a kevésbé fontosról hosszabban szól, az igazán fontosra viszont mindössze kurtán tér ki. Úgy látszik tehát, hogy Dionysios – tudatosan vagy reflexszerűen – a bírósági és tanácsadói beszédek kézikönyvekben lefektetett szabályait alkalmazta a történetíró Thukydidesre. Ehhez közvetett, de sokatmondó bizonyítékot szolgáltat az az apodiktikus kijelentése, miszerint sok hibát találhatni a történetírónál, „*legtöbbet azonban a beszédekben, a dialógusokban és más retorikus passzusokban*”.²⁶ S hogy miért olyan hibásak a történetíró megfogalmazásában közvetített szónoklatok? Dionysios konkrét példaként elemzi Periklész – Thukydidestől számára adott – harmadik beszédét (2, 60–64), s végezetül arra a következtetésre jut, hogy a történetíró Periklésének szavait bizonyára ellenszenvvel fogadnák a hallgatók, „*kivált törvényszéki vagy tanácsadói beszéd alkalmával*”.²⁷ A leginkább önleplező nyilatkozat azonban, mely teljes világossággal mutatja, hogy Dionysios kritikai értékrendje csakugyan a συμβουλευτικός és a δικανικός λόγος-ra kidolgozott szabályokon alapul, a Thukydides-esszé utolsó lapjain hangzik el, elemzésének összefoglalásául ugyanis leszögezi, hogy a történetíró műve sok tekintetben nagyszerű és kiváló alkotás ugyan – másutt éppen Thukydidest tekintve a legnagyobb történetírónak²⁸ – de „*a rá jellemző kifejezés mód sem a népgyűléseken nem hasznavehető ..., sem a bíróságok előtt ..., sem a magánbeszélgetésekben*”.²⁹

3.

Dionysios átfogó műveltségű kritikus. Elsősorban irodalmár ugyan, irodalmi jelenségek megvilágítására azonban nem egyszer szobrászok és festők példáját idézi, vagy a korabeli zenetudomány és hangtan eredményeit veszi segítségül; az irodalom terén igazi terrénuma a prózaírás, de a költészet felé nyíló ajtókat sem zárja be; s ámbár a prózaírók közül érdeklődése elsősorban a 4. század szónokaira irányul, alkalomadtán a filozófia és főként a történetírás egyes képviselőiről, így Thukydidesről sem habozik véleményt nyilvánítani. Kritikai attitűdjében kis jóindulattal egy átfogó irodalom-, sőt műelmélet iránti igény csíráit vélhetnénk fölfedezni. Csakhogy a prózaírók elemzéséhez mozgósított kritikai apparátust – egyébként az antik irodalomelmélet többi görög képviselőjéhez

²⁴ *Ad Ammaeum* 1, 7; 2, 5; 3, 12; 6, 8; 7, 27; *De compositione verborum* 1, 44; 3, 25; *De Thucydide* 19, 14 etc.

²⁵ *De Thucydide* 23, 33.

²⁶ L. *De Thucydide* 16, 1–6: Πολλὰ ... τις ἂν εὖροι δι' ὅλης τῆς ἱστορίας ... ῥαθύμως ἐπιπετροχασμένα ..., μάλιστα δ' ἐν ταῖς δημηγορίαις καὶ ἐν τοῖς διαλόγοις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ῥητορείαις.

²⁷ L. *De Thucydide* 45, 10–11: μάλιστα δ' ἐν τοῖς πρὸς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας ἀγῶσιν.

²⁸ L. 1. jegyz.

²⁹ L. *De Thucydide* 49, 10–20: οὐτε ... ἐν ταῖς ἐκκλησίαις χρήσιμόν ἐστι τοῦτο τὸ γένος τῆς φράσεως ..., οὐτ' ἐν τοῖς δικαστηρίοις ..., οὐτ' ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς ὁμιλίαις.

nagyjából hasonlóan – az ékesszólás elméletéből meríti, más szóval a művészi igényű prózát tulajdonképpen teljes egészében a retorikának rendeli alá, vagy másként fogalmazva a történetírást és a filozófiát egyszerűen a retorika egyik ágává teszi.³⁰ Ebben a tágított határu irodalmi térben viszont a Dionysiostól (is) képviselt elméleti bázis, nem nehéz belátni, túlságosan szűk, miért is úgyszólván magától értetődő következmény, hogy Thukydides-bírázata sokszor megalapozatlan vagy félresikeredik, mi több, hogy olykor – erre szolgált csattanós példát az *archaiologia*, az *epitaphios* és a *mélosi dialógus* nála található olvasata – igazában meg sem érti a történetírót. Ahogyan a retorikai kézikönyvek a törvényszéki és tanácsadói beszédek esetében nem fogalmazznak meg (még kevésbé foglalnak szabályba) filozófiai elvárásokat, Dionysios kritikus szeme is elsiklott Thukydides sajátos történelemfilozófiája fölött. Pedig a történetíró páratlan nagysága csak ennek ismeretében tárul fel igazán.

Ámde Dionysios mégis a legnagyobb történetírónak nevezi.³¹ Első pillantásra önellentmondásnak tetszik, hiszen amikor Hérodotoszal összehasonlítja,³² minden számára lényegesnek tetsző ponton³³ elmarasztalja őt elődjével szemben, csupán néhány kevésbé fontos vonatkozásban minősíti őt jobbnak. Ez az ellentmondás azonban feloldható: amit megfogalmaznia a fogyatékos λογικόν κριτήριον nem tett lehetővé, azt kimondatta vele az ἄλογον κριτήριον, vagy ahogyan a Lysias- és a Demosthenés-esszéiben nevezi, az ἄλογος αἴσθησις.³⁴

SZEPESY TIBOR

³⁰ Az az elképzelés egyébként, amely mindenfajta művészi igényű prózai alkotás gyűjtőfogalmává a retorikát teszi meg, még a 19 század végén sem tűnt el, s azóta is fel-felbukkan.

³¹ L. 1. jegyz.

³² L. *Ad Pompeium Geminum* 3, 2 kk.

³³ Nem érdektelen felsorolni, mik Dionysios szerint az összevetés legfontosabbnak tekintett pontjai: 1) a helyes tárgyválasztás (*Epistula ad Pompeium Geminum* 3, 2); 2) megtalálni a kiválasztott eseménysor helyes kezdő- és végpontját (uo. 3, 8); 3) kiválasztani az elmondásra érdemes, illetve az elmondásra nem érdemes anyagot (uo. 3, 11); 4) az előbbi szétválasztani és az egyes részeket nekik megfelelő helyre illeszteni (uo. 3, 13).

³⁴ L. *De Lysia* 11, 32–33, *De Demosthenis dictione* 24, 59.